

**Fritz Beer, ...a tys na Němce střílel, dědo?
Českoněmecký Žid mezi komunismem
a nacismem,**

Praha-Litomyšl 2008, Paseka, 348 s.,
ISBN 978-80-7185-944-4

Stanislav Budín, Jak to vlastně bylo,

Praha 2007, Torst, 618 s.,
ISBN 978-80-7215-331-2

Marie Švermová, Vzpomínky,

Praha 2008, Futura, 326 s.,
ISBN 978-80-86844-33-6

Pro studium komunismu jako politického hnutí či realizovaného mocenského projektu jsou jedním z nejceněnějších pramenů vzpomínky jeho stoupenců a významných představitelů. Výzkum dějin KSČ jako prvorepublikové opoziční strany i jako vládnoucího politického subjektu se stěží obejde bez reflektování dostupné memoárové literatury. Například pro historiografické zpracování meziválečného komunismu mohou být memoárové texty klíčovým pramenem již jen kvůli torzovitosti ostatního dostupného materiálu. Také pohled na KSČ jako stranu u moci získává díky vzpomínkám zainteresovaných osobností na barvitosti. Memoáry obvykle zdařile doplňují byrokratickou perspektivu oficiálních stranických dokumentů.

Paměti a autobiografické prózy nejsou pouze jedním z relevantních zdrojů informací. Mohou taktéž zdařile sekundovat historickým vyprávěním profesionálních historiků. Vzpomínání komunistů jsou mimo jiné svébytnou formou psaní dějin strany a hnutí. Popisování stranické minulost na základě osobních prožitků obvykle vytváří specifické „příběhy komunismu“. Určujícím faktorem takových narativních konstrukcí je většinou vztah autora ke komunistické straně v době vzniku textu. Za samostatný memoárový žánr by se dalo označit především vzpomínání vyloučených a stranou zklamaných komunistů.¹

1 V češtině např. BEDŘICH UTITZ, *Svědkové revoluce. Někteří spolupracovníci Lenina a Stalina vypovídají*, Praha 1990.

V českém jazyce je dostupné poměrně velké množství pamětnických reflexí komunismu a komunistického hnutí. První důležité tituly z pera významných osobností KSČ se zaměřovaly na meziválečné období a vyšly již v 60. letech.² K dispozici byla také některá literárně zpracovaná vyprávění veteránů komunistické strany, ať už z vedení KSČ³ či z regionů.⁴ Po roce 1990 vyšly další významné tituly překračující rámec Československa a českých zemí, jež nabídly unikátní osobní svědectví o prvním dvacetiletí mezinárodního komunismu.⁵

Značné množství pamětnických textů se zabírá dobou vlády KSČ v Československu. Důležité jsou vzpomínky na období vnitrostranických čistek první poloviny padesátých let, jež mají podobu pamětí, memoárových beletristických zpracování i vynuceného bilancování vlastní činnosti pro potřebu stranických šetření.⁶ Řadu vzpomínek vydali významní reformní komunisté,⁷ dostupné jsou i vzpomínky jejich politických konkurentů.⁸ Zvláštní a mimořádně zajímavý druh literatury o komunismu tvoří nemnoho pamětnických prací historiků spjatých v určitých etapách svého života s komunistickou stranou.⁹ Samostatnou kapitolou jsou pak vzpomínkové texty mající formu publikovaných rozhovorů vedených specializovanými historiky či publicisty.¹⁰ Zájemci o paměť komunis-

2 KAREL KREIBICH, *Těsný domov – širý svět*, Liberec 1968; PAVEL REIMAN, *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*, Praha 1966.

3 JOSEF KROSNÁŘ, *Zlaté pražské časy*, Praha 1966; JOSEF ŠTĚTKA, *Obžalován z velezrady*, Praha 1961.

4 Například *Komunisté vyprávějí. Sborník vzpomínek na 40 let práce Komunistické strany Československa na Gottwaldovsku*, Brno 1961.

5 ARNOŠT KOLMAN, *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*, Brno 2005; JIŘÍ WEIL, *Moskva – hranice*, Praha 1937, Praha 1991; TÝŽ, *Dřevěná lžice*, Praha 1993.

6 ARTUR LONDON, *Doznání. V soukolí pražského procesu*, Praha 1969; KAREL KAPLAN (ed.), *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*, Praha 2002; LENKA REINEROVÁ, *Barva slunce a noci*, Praha 1969; JOSEFA SLÁNSKÁ, *Zpráva o mém muži*, Praha 1990.

7 ČESTMÍR CÍSAŘ, *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*, Praha 2005; ALEXANDER DUBČEK, *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Duběka*, Praha 1992; ZDENĚK MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremle*, Praha 1990; OTA ŠIK, *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*, Praha 1990.

8 VASIL BILAK, *Paměti Vasilu Bilaka*, Praha 1991; MILOŠ JAKEŠ, *Dva roky generálním tajemníkem*, Praha 1992.

9 KAREL KAPLAN, *Dans les archives du Comité Central: Trente ans de secrets du Bloc soviétique*, Paris 1978; KAREL KAPLAN, *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989; JAN KŘEN, MILENA JANIŠOVÁ (ed.), *Křížovatky dvou životů. Sborník k poctě Hany Mejdrové a Miloše Hájka*, Praha 2008; MICHAL REIMAN, *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1989*, Praha 2008.

10 DIETER SEGERT, *Prager Frühling. Gespräch über eine europäische Erfahrung*, Bonn 2008; MIROSLAV VANĚK, PAVEL URBÁŠEK (ed.), *Vítězové? Porážení? Životopisná interview*, díl 2: *Politické elity v období tzv. normalizace*, Praha 2005.

mu mají k dispozici pestrout sbírku textů, nehledě na to, že některé jistě významné memoáry stále čekají na vydání.¹¹

Publikace tří recenzovaných knih obohatila již tak poměrně početnou nabídku memoárových titulů různě se dotýkajících dějin komunismu a komunistické strany. Zatímco v případě paměti Fritze Beera se jedná o druhé vydání již nedostupné knihy,¹² publikace vzpomínek Marie Švermové a Stanislava Budína znamenala první kompletní zveřejnění textů s tradovanou reputací zásadních a dosud oficiálně nevydaných memoárů.

Ještě než přistoupím k obsahu jednotlivých titulů, zastavím se u některých formálních náležitostí. Vydání pamětnického textu, jenž je obvykle využíván také jako zdroj informací o popisovaných událostech, klade vysoké nároky na ediční přípravu knihy. Vydavatelé titulů, jimiž se zabývám na těchto stránkách, se s tímto úkolem vypořádali rozdílným způsobem. Nejvíce podařenou publikaci čtenářům předložili editoři Beerových vzpomínek. Kniha je kromě jmenného rejstříku zpracovaného formou stručných medailonů¹³ doplněna také dvěma odbornými texty zasazujícími Beerovy paměti do širšího historického kontextu. Vztah Židů ke komunistickému hnutí přibližuje stať Víta Štrobacha o „rudé asimilaci“, o problematice německo-židovských občanů v exilu a československé zahraniční armádě na Západě píše Zdenko Maršálek. O poznání kritičtější musí být hodnocení ediční přípravy Budínovy knihy. Text hemžící se odkazy na události, osoby, publicistické a jiné texty je čtenáři předložen bez jakéhokoliv komentáře. Pamětnický doslov Mileny Bartlové je jistě podařenou ilustrací Budínovy osobnosti, nemůže však nahradit kritický aparát, o nějž si kniha přímo říká. Po stránce ediční vychází se srovnání nejhůře paměti Marie Švermové. Kromě chybějícího jmenného rejstříku knize škodí i velké množství překlepů a dalších editorských chyb. Úvod Miloslava Randsdorfa je spíše ukázkou současného politického myšlení jednoho křídla v KSČM než příspěvkem k osobě Marie Švermové a vývoji komunistické strany ve 20.–70. letech. Ocenit je však třeba práci autorčiny dcery Jiřiny Kopoldové, která dokázala zkompletovat různorodý materiál, přidat komentáře k některým pasážím a také podhalit historii vzniku paměti.

Marie Švermová, Fritz Beer a Stanislav Budín představují tři zcela rozdílné osobnosti, které se na určitý čas identifikovaly s komunistickým hnutím a KSČ. Zatímco

11 Potenciální editoři a vydavatelé mohou sáhnout po vzpomínkách dvou významných představitelů zakladatelské generace komunistického bezpečnostního aparátu Štěpána Plačka a Oskara Valeše.

Existují též vzpomínky Jarmily Taussigové či Júlia Verčíka.

12 První vydání FRITZ BEER, ...a tys na Němce střílel dědo?, Praha 1997.

13 Je škoda, že editoři pro potřeby rejstříku neidentifikovali všechny důležité postavy Beerova vyprávění.

Švermová pocházela z početné rodiny českého dělníka a celoživotního socialistického aktivisty, Beer se do KSČ dostal z prostředí bohatého německo-židovského měšťanstva. Budín byl emigrant ze sovětského Ruska, původem z takřka asimilované rodiny židovského úředníka. Švermová, od narození žijící v rámci socialistického hnutí, do radikálně levicového tábora směřovala zcela logicky. Také svůj příběh vypráví tak, že nenabízí alternativu k životní dráze aktivistky a později profesionální funkcionářky. Naopak Beer svůj dočasný příklon k levicovému radikalismu zasazuje do kontextu komplikovaného mladického hledání vlastní identity, vedeného snahou nalézt kolektiv, s nímž by mohl sdílet své ideály. Pro Budína je komunistické hnutí společenstvím, jež mladému emigrantovi poskytlo nový domov. V politické doktríně revoluční sociální emancipace zároveň našel odpovědi na zásadní otázky doby.

Všichni tři autoři se v rámci KSČ mohli potkat ve 30. letech. Marie Švermová stoupala ve stranické hierarchii, Stanislav Budín to dotáhl až na šéfredaktora Rudého práva a Fritz Beer s větším či menším úspěchem brázdil redakce různých stranických tiskovin. Rozchod s komunistickou stranou proběhl nejdříve u Budína, jenž byl ze strany vyloučen na přelomu let 1935/1936. Beer KSČ opustil dobrovolně v anglické emigraci v roce 1939, když po několika zklamáních již nedokázal akceptovat sovětsko-německý pakt. Nejdéle ve straně vydržela Marie Švermová. Poprvé byla vyloučena v rámci velké čistky na začátku 50. let, podruhé při nástupu tzv. normalizace. Moment dobrovolného či nedobrovolného rozchodu s komunistickou stranou je klíčovým bodem všech tří vyprávění a jejich autoři jej také chápou jako zlomový bod svých životů. Vztah ke komunismu a komunistické straně, k myšlence a jejímu praktickému naplňování, lze považovat za jedno z velkých témat jejich životního bilancování.

Kdyby měly paměti Stanislava Budína dostat titul podle celkového vyznění autorova vyprávění, musely by se jmenovat *Myslel jsem to dobře*. Rozsáhlý text vznikající v letech 1969–1972 je především velkou osobní obhajobou. Jeho hlavním motivem je autorovo vyrovnání s traumatem vyloučení ze strany, do níž chtěl po celý svůj další život nadále patřit. Budín podrobně popisuje svou cestu ke komunismu, vstup do KSČ a působení ve stranickém aparátu. Jako vyvrcholení své stranické kariéry pochopitelně vidí svůj podíl na prosazování lidově-frontové politiky Švermova vedení v letech 1934–1935.¹⁴ Následné vyloučení

14 K Budínově kariéře srov. MARTIN GROMAN, *Stanislav Budín – komunistka bez legitimace*, Soudobé dějiny 11/2004, s. 9–44. K tzv. Budínově aféře srov. VÍTĚZSLAV SOMMER, *Kampaň proti pravicovému oportunismu před VII. sjezdem KSČ. Případ Stanislava Budína*, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, (edd.) Zdeněk Kárník, Michal Kopeček, díl 5, Praha 2005, s. 78–111.

ze strany zobrazuje jako první z mnoha křivd, jichž se na něm dopustily určité síly v KSČ, tendující k autoritářskému a nedemokratickému pojetí komunismu. Zde Budín ochotně přejímá a taktéž obsáhle cituje historiografická hodnocení typická především ve druhé polovině 60. let.

Život po vyloučení z KSČ popisuje na základě vlastní veřejné činnosti a dokazuje ideologickou nezávadnost svého počínání. Především v kapitolách o válečném exilu v USA čtenáře neúnosně zatěžuje dlouhými citacemi či popis jednotlivých článků, které napsal k důležitým politickým otázkám. Budín má potřebu neustále dokazovat, že jeho činnost ve druhé polovině 30. let i v exilu nebyla v rozporu s politikou KSČ a sledovala cíl porážky fašismu a obnovení národní samostatnosti. Konflikty s komunistickou stranou především po roce 1948 popisuje jako typický příklad střetávání demokratického pojetí socialismu se stalinistickou praxí. Ve stejném duchu vyznívá i vyvrcholení Budínova vyprávění o jeho činnosti v redakci Reportéra v 60. letech. Představuje se jako člověk celoživotně věrný komunistickým ideálům, v jejichž naplňování v rámci KSČ mu bránily nedemokraticky smýšlející jednotlivci.

Budínem zvolená vyprávěcí strategie však nic nemění na tom, že řada pasáží jeho knihy nabízí poutavé čtení, zejména kapitoly věnované dětství a mládí na Ukrajině, činnosti v rámci studentských skupin či v aparátu meziválečné KSČ. Zaujímou také vzpomínky na osobnosti, s nimiž se setkal, zejména je třeba upozornit na pasáže o Mileně Jesenské či E. F. Burianovi. Klíčem k Budínově osobnosti jsou pak jeho úvahy o hledání identity a s tím souvisejícím vztahu ke komunismu.

Podobný syžet si pro své vzpomínky zvolila i Marie Švermová. Paměti vznikaly postupně v 70. a 80. letech za spolupráce rodiny a přátel, mimo jiné také historika Karla Bartoška. Švermová v textu přiznává dlouholeté styky s dalšími historiky reformně komunistického směru. Nepřekvapí proto, že dějová linie jejích vzpomínek je vlastně zjednodušenou verzí historického narativu o československé cestě k socialismu, jenž se v české historiografii nejnovějších dějin zabydloval od první poloviny 60. let.

Švermová idylicky líčí mládí strávené v komunistické mládeži, podobně je vykreslena i cesta mladých radikálů k převzetí moci v KSČ v roce 1929. Svou politickou činnost charakterizuje jako celoživotní usilování o demokracii a sociální spravedlnost. Typicky stalinistické praktiky užívané Gottwaldovým vedením již ve 30. letech, zejména případy Josefa Guttmanna a Jana Švermy a čistky ve straně s nimi spojené, jsou pro Švermovou jen chybným ukročením ze správné cesty. Usilování Švermové a jejích kolegů proto logicky vrcholí koncepcí národní fronty a československé cesty vypracované v době moskevského exilu. Léta 1945–1949 zobrazuje jako budování nového Československa a aplikování čes-

koslovenské cesty v praxi. Negativní jevy spojené s politikou KSČ interpretuje jako dílo nechápajících „dogmatiků“ a „levičáků“, jejichž výstrelky se Švermová a většina stranického vedení s Gottwaldem v čele snažila neutralizovat. Na konci čtyřicátých let se dobře započaté dílo hroutí a počínají „deformace“, tedy násilná kolektivizace, likvidace živnostníků a politická represe vrcholící inscenovanými soudními procesy. Nositeli těchto tendencí byli podle Švermové především vnější činitelé – Moskva, sovětsí poradci a Státní bezpečnost, která získala vliv nad komunistickou stranou. Švermová, prezentující se jako jeden z hlavních nositelů koncepce československé cesty, se stává obětí stalinismu. Neztrácí však víru v ideály komunismu a za pravdu jí dává proces destalinizace vrcholící pražským jarem, kdy se zapojuje do politiky ve prospěch reformního procesu. Jiřina Kopolodová pak jako logické vyústění politického usilování své matky vidí její podpis Charty 77. Není účelem této recenze polemizovat s dějepisecským schématem, jímž Marie Švermová vyložila svou životní dráhu. Nelze však přehlédnout, jak se její verze vlastní politické kariéry a dějin KSČ kryje s interpretačními vzorci reformně komunistické historiografie.

Zájemce o dějiny československého komunismu najde v knize řadu velmi zajímavých pasáží. Za všechny bych jmenoval vzpomínky na pobyt v Mezinárodní leninské škole v Moskvě ve 20. letech a vůbec zobrazení života mladých komunistů podřizujících osobní život potřebám politické činnosti. Důležité jsou také pasáže věnované problematice žen v komunistickém hnutí. Švermová, stejně jako Budín, vzpomíná na řadu známých osobností. Pozornost si zaslouží její vzpomínky na Klementa Gottwalda, v nichž je ve shodě s některými historickými pracemi líčen jako nerozhodný vůdce nacházející se pod tlakem Moskvy, v jádru však oddaný koncepcím československé cesty.¹⁵ V podobném duchu je vykreslena také postava Antonína Zápotockého. Zápornými hrdiny životního dramatu Marie Švermové jsou pak funkcionáři tradičně označovaní za přední exponenty Moskvy, zejména Václav Kopecký a Bruno Köhler.

Vzpomínky Marie Švermové jsou především vzpomínkami političky a pracovnice stranického aparátu. Tomu odpovídá také jazyk i celková výstavba vyprávění. Mezníky její politické kariéry jsou zároveň hlavními milníky jejího života.

Zcela odlišný charakter má text Fritze Beera. Švermová s Budínem především vysvětlují své politické postoje a obhajují svá politická rozhodnutí. Paměti Fritze

15 K historiografickému zobrazování Klementa Gottwalda a v reformně komunistických historických vyprávěních srov. MURIEL BLAIVE, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha 2001, s. 170–177.

Beera jsou mnohem osobnější a mají nesporně vyšší literární úroveň. Jejich autor není politikem či politickým komentátorem, jenž se po další politické porážce snaží znovu definovat svůj vztah ke komunistickému hnutí. Jejich hlavním tématem je intelektuální tápání a celoživotní hledání ideálů, za něž má smysl se postavit. Druhým velkým tématem je hledání identity německo-židovského intelektuála v českém, německém a nakonec britském prostředí.

Fritz Beer prokázal jako autor velký smysl pro humor namířený především proti vlastní osobě. Na kariéru mladého komunistického radikála pohlíží s pochopením i s lehkým úšklebkem zkušeného člověka, jenž je rád, že už má tuto zkušenost za sebou. Dobu svého působení v komunistickém hnutí líčí nesentimentálně, nezřídka sahá ke skutečně sžíravé ironii. Dokáže však přesvědčivě vylíčit také těžká osobní traumata spojená s postupným rozchodem s komunistickou stranou. Vlastní fungování v KSČ popisuje jako dlouhý proces počínající ve fázi nadšení z nalezení velké myšlenky, s níž se dokáže ztotožnit. Příběh pak pokračuje prvními zklamáními. Potlačované pochybnosti nakonec vyústí ve velkou deziluzi, vystřízlivění a následnou morální kocovinu. S komunismem se Beer definitivně rozchází. Jeho paměti však nejsou obžalobou komunismu ani politickým manifestem. Fritz Beer se „pouze“ kriticky vyrovnává s vlastním politickým angažmá v komunistickém hnutí.

Beer taktéž portrétuje množství známých osobností, například Milenu Jesenskou, Josefa Guttmanna, svého staršího bratra Kurta Konrada, Josefa Gabčíka a řadu postav německé antifašistické emigrace. Pozoruhodné jsou například pasáže o poměrech ve stranickém aparátu, cestách po českém pohraničí ve 30. letech nebo vojenské službě u československé armády doma i v zahraničí. Čtenářským zážitkem je také sebekritická reflexe vlastního stárnutí. Autor jako by se řídil krédem „nic neidealizovat“, především ne sám sebe. Jeho vyprávění neústí v definitivní životní bilanci. I v závěru musí Beer konstatovat, že ani sepsáním memoárů nezjistil, proč se celý život cítí všude cizí. Jeho hledání identity pokračuje dál.

Tři recenzované knihy jsou všechny svým specifickým způsobem pozoruhodné. Memoáry Marie Švermové a Stanislava Budína přinášejí svědectví funkcionářky a novináře, kteří potlačením pražského jara prožili další zklamání z komunismu a svým vyprávěním se snaží obhájit a vysvětlit svou politickou činnost v tomto hnutí. Rozhodně se nevyhýbají osobním záležitostem. Jádro jejich vzpomínání však tkví v návratech k triumfům a prohrám jejich profesních kariér. Vzpomínky Švermové i Budína jsou také skvělou ilustrací reformně komunistických interpretací československého komunismu. Fritz Beer přichází s mnohem intimnějším svědectvím. Vztah ke komunismu má již vyřešený, a proto nemusí memoárový text pojímat jako vyúčtování svého politického usilování. Veřejnou

činnost dává do kontextu vlastních vnitřních dilemat, která jsou hlavním tématem jeho memoárů. Paměti Beera, Budína a Švermové patří mezi významné memoárové tituly dotýkající se minulosti československého komunismu. Jsou informačně bohaté, jejich autoři pracují se svěbytnými narativními konstrukcemi a mnohdy, zejména u Beera a často u Budína, nabízejí vzpomínání přetavené do formy strhujících vyprávění.

Vítězslav Sommer